

ÜNNEPEINK NYELVÉSZ SZEMMEL

(Vasárnap-húsvét-pünkösöd)

A kalendárium feléte betűs hétköznapjait helyenként piros betűs ünnepnapok választják el egymástól. *Saure Wochen, frohe Feste...* A fáradtságos munkanapokat Istennek szentelt és testi-lelki megnyugvásunkra szolgáló, vidám ünnepnapok követik. Ezeket az Ószövetségben isteni kinyilatkoztatásra rendelték el a választott nép vezetői. Az Újszövetségben pedig Isten földi tevékenységének folytatója, az egyház jelöli ki, vonja össze, helyezi át vagy törli el őket. A piros betűs ünnepeink tehát, néhány nemzeti ünnep kivételével, mind egyházi eredetűek. Legrégibb közöttük az ősegyház három ünnepe, az ószövetségi eredetű vasárnap, a húsvét, és a pünkösöd.

MIT JELENT AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÜNNEP SZAVUNK? Az egyház Jézus Krisztustól alapított vallási közösség, amelyet Jeruzsálemben „názáretiek”, Antióchiában pedig „keresztények” néven emlegettek a zsidók. Az Úr Jézus azonban az arám *édta* vagy *keništa* nevet adta az övéinek. Mindkettőnek a 'liturgikus gyülekezet' jelentésű héber *qahala* felel meg. Ezt fordították görögre az *ekklésia*, illetőleg a *synagógé* szóval. Az előbbit a keresztények, az utóbbit a zsidók foglalták le maguknak.

Az *ekklésia* szó a görög *ekkaleó* 'kiválasztani, meghívni' ige származéka, amely politikai értelemben a népségnék, a lakosságnak, görögül a *démosz*nak gyülekezetét, egyházi értelemben pedig kezdetben az ószövetségi zsinagógákból kiválasztottaknak, később meg az összes keresztényeknek a közösségét jelentette. De ez volt a neve a vallási közösség gyülekező helyének, a templomnak is. Ezért keletkeztek belőle ilyen névváltozatok: *Ecclesia cathedralis* 'székesegyház', *ecclesia metropolitana* 'érseki egyház' stb.

A mi *egyház* szavunk azonban nem ebből a liturgikus gyülekezetet jelentő görög *ekklésia* > latin *ecclesia* szóból származik, hanem az őskeresztény istentiszteletek helyéül szolgáló 'szent ház'-nak, a latin *aedis sacra*-nak a szó szorinti fordítása. Eredeti, középkori hangalakja *idhaz* volt, amely összetett szó. Előtagja a valószínűleg török eredetű és 'szent' jelentésű *id* melléknév, utótagja pedig a finnugor örökségből származó *ház* főnév. Együttesen: megszentelt épület, vagyis 'szent ház' *aedis sacra*.

Ebből a jelzős szó szerkezetből a *d* hang lágyulása miatt még a középkor folyamán kifejlődött az *igyház*, majd pedig az *i* hang nyiltabbá válása következtében az *egyház* alakváltozat, amelynek előtagja tehát nem az *egy* 'unus' számnév, hanem — mint láttuk — a középkori *id* 'sacer' melléknév. Elsődleges jelentése istentiszteleti célokra épített 'szent ház', 'aedis sacra', vagyis templom. Másodlagosan azonban a liturgikus gyülekezetet is jelölni kezdte, mégpedig azért, mert a latin *ecclesia* szónak is kettős a jelentése: 'templom' és 'keresztény gyülekezet'.

Az *ünnep* szó jelentése egyházi értelemben: 'valakinek vagy valaminek a tiszteltetésére rendelt, évenként ismétlődő és istentisztelettel kapcsolatos emléknap'. Bizonyára nem mindenki tudja, hogy az *ünnep* is összetett szó. Pedig elárulja ezt két régebbi változata, a XIV. századi *idnep* és a XV. századi *üdnep*, amelynek utótagja a bizonytalan származású *nap* 'dies' főnévünknek a magas hangrendbe átcsapott alakja. Csupán az előtagjukra vonatkozóan térnek el a vélemények.

A hagyományos magyarázat szerint az előtag azonos a 'szent' jelentésű *id* melléknévvel. Az *üd* ugyanis az *id*-nek lehet a változata. Ezért szokták őket váltakozva használni: *idnep* — *üdnep*, illetőleg a mássalhangzók hasonulása után: *innep* és *ünnep* hangalakban. De a jelentése mindegyik változatnak 'szent nap', amely a latin *dies festus* vagy *dies sacer* szó szerkezetekkel hozható kapcsolatba. Ilyen értelemben használta Arany János is „Évnapra” című versében a tiszántúli nyelvjárásnak megfelelőbb *innep* változatot, visszaemlékezvő 1848. március 15-re:

**Kelsz és lenyugszol észrevétlenül:
Innep volnál, de senki meg nem ül,
Végzetes évi nap!**

A hagyományostól eltérő magyarázat az *üdü* 'erősödik', 'gyarapodik', 'hízik' stb. jelentőségű ige tövéből származtatja az *ünne*p elötagját. Magát a szót pedig az óhorvát *blagdan* 'ünne'p' (tulajdonképpen: 'jó nap, nem böjtös nap') mintájára a *böjtnap* ellenpárjaként, horvát—magyar lakosság körében keletkezett szóösszetételnek tartja, amelynek tulajdonképpeni jelentése: 'erőgyűjtő, felüdülést hozó nap' (vö. Kiss Lajos NyÉrt. 71. szám 79—82).

Vallási meggondolásból egyik magyarázat ellen sem lehet kifogást emelni, hiszen az egyházi ünnepek nemcsak a lélek megszentelését, hanem a test felüdülését is szolgálják.

HOGYAN LETT A SZOMBATBÓL VASÁRNAP? Az újszövetségi vasárnap ószövetségi elődje a zsidók péntek estétől szombat estéig tartó *sabbath*ja volt. Emlékeztetőül arra, hogy a világ teremtésekor Isten hat napon át dolgozott, a hetedikén pedig *sabbath*ot tartott, vagyis befejezte, abbahagyta a teremtést (1Móz 2,2, 2Móz 31, 17). A szombat tehát vallási céllal megtartott munkaszüneti nap (*cessatio ab opere, quies*), amelynek neve és keletkezési időpontja csakis a hétnapos hetet ismerő népek hit- és erkölcsvilágába nyúlhat vissza. Ezért névadói nem lehettek sem az egyiptómiak, akik tíz-, sem a babilóniak, akik ötnapos szakaszokra osztották fel a hónapokat. Sokkal valószínűbb, hogy a *szombat* szó héber eredetije, a *sabbath* az akkád *sabbattu* 'kielégülés', 'beteljesülés', 'befejezés' főnévből fejlődött a szóvégi magánhangzó lekopása és az előtte levő hosszú mássalhangzó megrövidülése következtében. Úgy, ahogyan az Euphrates akkád nevéből, a *Purattuból* a héber *Purath*.

A héber *sabbath*-ból a görög *σαββατον* közvetítésével lett a latin *sabbatum*, amely az olaszban *sabato*-nak hangzik. A szláv megfelelői pedig részben latin, részben görög hatást mutatnak. A katolikus szlávok: lengyelek, csehek, szlovákok, szlovének és az országuk északi részén lakó horvátok ugyanis a latinból keletkezett *sobota* változatot használják. Náluk tehát a *szombat*nak sohasem volt *m*-es alakja. Viszont a görögkeletiek: bolgárok, szerbek, oroszok, stb. a görög népnyelvi *mb*-s *σαββατον* alakot fejlesztették tovább (vö. Melich János, SzlJöv. 267). Ebből lett az ószláv *sobota*, amelynek első orrhangú *o*-ját a magyarban mindig *on*, *om* helyettesíti (Ásboth: Nyr. 31:186). Az így keletkezett *sombota* Knieszsa István (NyK. 49:359) szerint is a görögkeleti szláv nép nyelvéből származik. De a szóvégi *a* hang XII. századi eltűnését a magyar hangtani törvények alapján elfogadhatóan megmagyarázni nem lehet. Ezért *Pais Dezső* (Szent István-émlékkönyv, II. 613) valószínűbbnek tartja, hogy a *szombat* szó, honfoglalás előtti kapcsolataink révén, a kazároktól került hozzánk. Ott ugyanis sok volt a *szambat*-ot illetőleg a *szambati*-t ünneplő zsidó vagy zsidózó népelem. A magyar *szombat* XII. századi változatainak a végén tehát azért nincsen a hang, mert az átvett *szambat* végén sem volt, vagy pedig a véghangzója *i* volt, amely a XII. századig lekophatott, de az *a* hang nem. Látni való ebből, hogy a magyar *szombat* közvetlen forrását pontosan megmagyarázni nem tudjuk. Vagy a görögkeleti szlávoktól, vagy kazároktól vettük át.

Hasonló helyzetben vagyunk a zsidók *szombati* ünnepének keletkezési időpontjával is. Csak az bizonyos, hogy jóval korábbi, mint Istennek Mózesrel a Sínai-hegyen kötött szerződése. Tehát korábbi, mint a Tízparancsolat. Mózes ugyanis a manna gyűjtés szabályozásakor már hivatkozott rá: „Holnap az Úrnak szentelt, *szombati* nyugalom van” (2Móz 16,23). Az is tény, hogy a *szombat* megülését maga Isten akarta. Ezért foglalta a teremtés történetének kinyitkozta-tását „hét nap” keretébe. Nem helyezte hatályon kívül az Úr Jézus sem, de hangsúlyozta, hogy: „Az Emberfia ura a *szombat*nak is” (Mt 2,28). Tanítványai kezdetben szintén eljárak a zsinagógákba, és ott hirdették az evangéliumot.

Érthető tehát, hogy az első keresztények, akik zömmel a hagyományokhoz és a mózesi törvényekhez ragaszkodó zsidók közül kerültek ki, eleget akartak tenni mind a régi, mind az új követelményeknek. Ezért délelőtt részt vettek a zsinagógában tartott istentiszteleten, este pedig magánházakban gyűltek össze,

és a szombat esti vacsora keretében elvégezték a kenyérszégés szertartását (ApCsel 2, 46), állhatatosak voltak az imádságban, és mindenben követték az apostolok tanítását.

Ennek a „felemás” istentiszteletnek a felszámolása az első század végéig tartott. Legkorábban a pogányságból megtérők, ezt követően a Palesztinán kívül, végül a Palesztinán belül lakó, zsidókból lett keresztények körében szüntették meg. Az első két csoportot, hosszas vitakozás után, már a Jeruzsálemi zsinat (i. sz. 50) felmentette a mózesi szertartások, így a szombati istentisztelet alól is. Ezek *Szent Pál* (1Kor 16,1) szerint 57-ben már nem szombaton, hanem a szombat este kezdődő napon, a „hét első napján” gyűltek össze istentiszteletre. Egyrészt, mert a kenyérszégés szertartását eddig is a szombat esti vacsora keretében végezték, másrészt a hét első napjához három nagy élmény fűzte őket: Jézus feltámadása, a bűnbocsánat szentségének alapítása és a Szentlélek eljövetele. Palesztinán belül azonban a mózesi törvények egyúttal állami törvények is voltak. Az ottani keresztények tehát csak Jeruzsálem pusztulása (i. sz. 70) után térhettek át az új ünnep megülésére, „... amikor a zsidó állam megszűnt, a mózesi törvények hatályukat veszítették, a zsinagóga pedig, ahol az áldozatokat bemutatták, romokba hevert” (vö. *Bangha-Ijjas*, Egyháztörténet. Bp. 1938. I, 81). Mindezek ellenére még a század végén is akadtak keresztények, akiket *Anti-ochiai Szent Ignác* (+108) kénytelen volt erőlyesen figyelmeztetni: „Ultra iam non sabbatum observate, sed secundum Dominicam vivite”. — Többé már ne a szombatot tartásatok meg, hanem éljetez az Úr napja szerint.

Az eddiekből megállapíthatjuk: először, hogy a kereszténység legrégebbi ünnepeinek, a vasárnapnak legelső neve ugyanaz volt, mint az őszövetségi szombaté: *Úr napja*. De vele egyenrangú ünneppé csak a keresztényüldözések után lett, amikor *Nagy Konstantin* 321-ben államilag is kötelezővé tette. Másodsor, az *Úr napja* helyett használták a keresztények a héber naptárban levő *jom harison* (tulajdonképpen 'a hét első napja') és a rómaiban található: *dies solis* 'a Nap ünnepe' elnevezést is. Az előbbi *Szent Pál* leveleiből, az utóbbi *Szent Jusztin* (Apologia) és *Tertullianus* (Ad nationes) munkáiból mutatható ki. Harmadsor, hogy a kereszténység új ünnepeinek későbbi nevei, kevés kivétellel, mind ebből a három ősi elnevezésből származnak.

A hét első napját jelenti: a héber *jom harison*, az arab *el achad* és az etióp *ehud*. Az *Úr napját* pedig: A Jelenések könyvében (1.9) olvasható görög *Kyriaké hémera* vagy *Kyriosz*, amelyet a kopt keresztények *Tikyriaki* alakra változtattak. Továbbá a latin *dies Dominicus* vagy *Dominica*, amelyet az őrmények *deruni* hangalakba ejtenek. Ezeken kívül a spanyol *domingo*, a francia *dîmanche*, az olasz *domenica* és a román *duminică*. Sőt, a tulajdonképpen feltámadást jelentő *vokresenje* is, amely a görög liturgiából került át az orosz nyelvbe, összefüggésben van az *Úr napjával*. A német *Sonntag* és az angol *sunday* azonban a pogány rómaiaknál használatos *dies solis*-ből származik (vö. *Radó*, Enchiridion. II, 1089). Ettől a három ősi névtípustól eltér: A 'nem dologtevő' vagyis munkaszüneti napot jelentő bolgár *nedelja*, a szerb és horvát *nedjelja*, a szlovén *nedela*, a lengyel *niedziela* stb., valamint a magyar *vasárnap* (*Melich*: NyK. 34:264).

A *vasárnap* szavunk nincsen összefüggésben sem a szláv, sem a többi keresztény népek elnevezéseivel. Az első tudományos magyarázat a *Czuczor-Fogarasi* szótárban (1874) jelent meg róla. E szerint a *vásár* (forum) és a *nap* főnév összetételéből keletkezett, „... minthogy régente ezen a napon szokták a vásárokat tartani”. *Melich János* (NyK. 34:265) határozottan állítja: először, hogy a *régente* időhatározó nem vonatkozhat a magyar kereszténység első századaira, mert XI. századi törvényeink szigorúan tiltották a vasárnapi piacok, kereskedések és vásárok tartását. Másodsor, hogy a *vasárnap*, az említett törvények miatt, feltehetőleg honfoglalás előtti jövevényszó, amelyet valószínűleg kereskedelemmel foglalkozó, pogány őseink hoztak magukkal a törökségből, mint a *bazar günü* (vásár napja) magyar megfelelőjét.

Mind a két állítás kiigazításra szorul. Az egyik, mert *Szent István* és *I. András* törvényeiben nincsen szó a vasárnapi vásárokról. A XI. század első felében tehát nem tiltották őket. Sőt, *Péterfy Károly* (Sacra concilia. Pozsony. 1741. c. VII.), az Árpád-kori törvények egyik magyarázója szerint annak ellenére, hogy a házörzőket kivéve, vásár- és ünnepnapokon minden tíz falu lakosságának az „egyházias helyre” kellett mennie misehallgatásra: „... mundinationes tamen et mercimonia annorum lapsu, admissa sunt”. — A heti piacok és az

évenkénti vásárok meg voltak engedve. (Természetesen mise utántól.) *Heltai Gáspár* (1520—1575) Krónikája pedig ezt írja I. Béla (1060—63) királyunkról: „... sokadalmakat (vásárokat) is szörze és vasárnapról elvevén, szombatra rendelé” (vö. *Babik József*: Hittud. Folyóirat. 1891. 274). De úgy látszik, hogy a király halála után ismét elhatalmasodott a régi szokás és vasárnapra kerültek át a vásárok. Különben a Szent László idejében tartott *Szabolcsi zsinat* (1092) nem lett volna kénytelen ezt a szigorú döntést hozni: „Ha valaki vasárnap és nagyobb ünnepeken templomba nem megyen, hanem kalmárkodik, lovát veszítse el... Aki pedig vasárnap vásárt üt, bontsa le a sátorát és ha vonakodik, ötvenöt pénzt fizessen...” (Magyar törvénytár. I. 55). Nálunk tehát a XI. században szokásban voltak a vasárnapi vásárok, amíg Szent László meg nem tiltotta.

Ami pedig *Melich* másik állítását illeti: nem bizonyos, hogy a *vásár napja* (bazar günü) elnevezést pogány őseink a törökségből hozták magukkal. A nyelvészek többsége ugyanis perzsa eredetűnek tartja. *Munkácsi Bernát* (KeLsz. 13:356) a kaukázusi bolgárok, vagyis az onogurok, *Moór Elemér* (Nyr. 88:490) pedig az alánok utódai, a kaukázusi oszétek nyelvéből származtatja. Eredete tehát vitatott. Csupán az látszik valószínűnek, hogy honfoglalás előtti birtokos szó szerkezet, amelyből később a *vasárnap* szóösszetétel keletkezett. Az előtagja 1055-től köznévként (*vasar*, *forum*), 1211-től személynévként (*Vasar*), 1270-től pedig helynévként (*Mortunvasara*) is gyakran előfordult. A *nap* szavunkkal összetéve azonban csak 1405 körül, a Schlägli Szójegyzék lapjain bukkan fel. De korábban is meglehetősen tudjuk ezt *Te'egdi Miklós* (1535—86) pécsi püspöktől, aki helytelenítette, hogy Bornemisza Péter és néhány protestáns társa a *vasárnap* helyett az *úrnap* elnevezést akarta meghonosítani. Ezért *Felelet* című munkájában így oktatta ki: „Am eleget praedicallottal Semptén, de azert most is vgyan vasarnannac hijac ottis a vasarnapot... mint a regiec hittac” (vö. *Velledits Lajos*: MNY 1912. 205). — Végeredményben tehát a *vasárnap* szavunkról biztosan csak annyit tudunk, hogy a magyar kereszténység alapszókinéséhez tartozik. A *vásár* (*forum*) és a *nap* főnév kapcsolatából keletkezett. Nincsen összefüggésben sem a szláv, sem a többi keresztény népek elnevezéseivel. De eredetének közelebbi körülményei még tisztázásra várnak.

A HÚSVÉT ÉS NEVÉNEK VÁLTOZATAI. A Bibliában kétféle húsvét szerepel: az ószövetségi zsidósága és az újszövetségi kereszténysége.

1. Az ószövetségi húsvét a Krisztus előtti zsidóságnak a *pászka* és a *massot* ünnep összevonásából keletkezett, évenként ismétlődő, családi, nemzeti és vallási emléknapja volt, amelyet a tavaszi napéjegylenlőség teliholdjakor, abib (a fogáság utáni nevén: niszán) hónap 14-én este a bárány-, 15-én pedig a kenyéráldozat bemutatásával ünnekel meg.

Legrégibb neve a *pászka*, amely az arám *pasha* szóból származik és a görög *πασχα* közvetítésével az összes művelt népek előtt ismertté vált. Héber eredetűjét, a *pesach* főnevet egyesek az asszír *pasahu* 'megbékélni', mások az egyiptomi *pa'sh* 'emlék', vagy a *pé'sah* 'csapás', esetleg a *p'oseh* 'aratás' szó átvételének tartják. Ezek a magyarázatok azonban nem kielégítőek, mert a Biblia a *pesach* főnevet mindig az alanszával, a héber *pasah* igével társítja, amelynek elsődleges jelentése: 'sántítani', 'bicegni' és 'rituális táncot lejtetni' az áldozat körül. A másodlagos pedig: 'átugrani', 'átmenni' és 'megkímélni' (vö. *Biblikus Teológiai Szótár*. Róma, 1974. 529).

A *pesach* tehát a *pasah* igéből képzett főnév, amelynek másodlagos jelentését régebben néhány kutató az ünnep időpontjára vonatkoztatta. Így *Spencer János* (De legibus Hebraeorum ritualibus... 1732), aki szerint a zsidók az egyiptomi Ápisz-kultusz ellen akartak tiltakozni vele. Ezért bika helyett eggyéves kist mutatnak be áldozatul, a tavaszi napéjegylenlőség idején, amikor: „Sol ingrediebatur in initium planetae Arietis...” — A Nap átmegy a kos jegybe. Mások meg (a németeknél *J. Benzinger*, nálunk *Varga Zsigmond* ref. teológus stb.) a *pesach* és a Hold járása között keresték az összefüggést, mert ez utóbbi megy át abib 14-én, holdtöltekor pályájának legmagasabb pontján. A mai felfogás szerint a zsidók egyiptomi kivonulásával kapcsolatos. A jelentése tehát Jahve 'átmenetele', 'elvonulása' a választott nép háza felett. De vannak, akik a szó elsődleges jelentését véve alapul, azt állítják, hogy a *pesach* eredetileg annak a rituális táncnak volt a neve, amelyet az arab világ nomád pásztora

szoktak lejteti állataik tavaszi ellése idején a démonok hatalmának távoltartására az elsőszülöttekből bemutatott áldozat alkalmával (vö. J. Wellhausen, Prolegomena zur Geschichte Izrael. Berlin, 1899). Szerintük ez a babonás jellegű, rituális tánc a zsidóknál a Jahve-kultusz terjedése következtében fokozatosan megszűnt. Neve azonban rajta maradt a vele kapcsolatos bárányáldozaton, amelyet a zsidók bizonyára halából, esetleg engesztelésül mutattak be, kezdetben állataik, később pedig az emberek elsőszülötteiért abib hónap 14-én este.

E feltevés szerint a pesach az egyiptomi kivonulás előtt, i. e. körülbelül 1850—1260 között, csak az elsőszülötteknek ősi népszokáson alapuló családi ünnepe volt, és több mint hatszáz év múlva lett belőle Egyiptomban az Úr csodatetteinek (a tíz csapás, Transitus Domini, stb.) és a zsidók kivonulásának hozzácsatolásával Istentől elrendelt, történelmi emléknap, a zsidók függetlenné válásának nemzeti és Istennel kötött szövetségének vallási ünnepe. Vagyis nem máról holnapra keletkezett, hanem hosszan tartó, történelmi fejlődés eredménye. Nem is közvetlenül Istentől származik, hanem Isten egy már meglévő népszokást emelt ünnepi rangra.

Az ószövetségi húsvét másik neve a: *massot* (macesz), görögül: *azymos*, latinul: *sine fermento*, magyarul: a *kovásztalan kenyerek ünnepe*. Ez eredetileg a *pesach*tól független ünnep volt, amelyet az ígért földjén, a bírák korában (i. e. 1200—1030) vették át a zsidók a körülöttük élő, földműveléssel foglalkozó, különféle kánaáni népektől az aratás kezdetét jelző *ha abib* vagy az 'érett kalász' ünnepével együtt. Az előbbit abib 15-én, az utóbbit a gabona érésétől függően 16-a és 21-e között ülték meg. A *massot* i. e. 1000 táján már a nagy ünnepek sorába tartozott, mert hét napon át ünnepelték. Ilyenkor a szokásos reggeli áldozaton kívül mindennap mutattak be ünnepi áldozatot, és csak kovásztalan kenyeret fogyasztottak. Az első és az utolsó napon pedig munkaszünetet is tartottak. A *ha abib* szertartása kint a mezőn kezdődött az első kéve lengetésével, és a szent sátorban, illetőleg a zsinagógában folytatódott a megpörkölt árpaszemekből készült maroknyi liszt elégetésével.

A királyság első századában (1030—930) békövetkezett ünneprendezés idején ezt a két, földműveléssel kapcsolatos ünnepet tárgyuk azonossága és időpontjuk közelsége miatt összevonták. Egyes kutatók szerint ekkor történt a *pesach* és az elsőszülöttek (bekoror) áldozatának összevonása is. De ezt adatok híján eldönteni nem lehet. Csupán az bizonyos, hogy a zsidóknak a királyság elejétől a babiloni fogságig (i. e. 586—537) két összevont tavaszi ünnepük volt, amelyek közül a nomádkorból való pászkát csak egy napig, a földműveléssel kapcsolatos kovásztalan kenyerek ünnepét viszont hét napig ünnepelték. A fogság alatt Ezekiel próféta nagyszabású liturgia-reformot hajtott végre. Ekkor került sor a pászka és a *massot* egyesítésére, amely a fogság utántól Jeruzsálem pusztulásáig hol pászka, hol kovásztalanok néven szerepelt a zsidóság köztudatában.

2. Az újszövetségi húsvét, a kereszténységnek legnagyobb ünnepe, *sollemnitas sollemnitatum*, alapvetően különbözik az ószövetségi elődjétől. Krisztus kereszt-halála óta ugyanis nem a kosok és a tulkok kiömlő vére, hanem maga az Isten Báránya lett értünk a húsvéti áldozat. „Pascha nostrum immolatus est Christus” (1Kor 5,7), aki magára vette az egész világ bűneit, és egyszer s mindenkorra megváltott minden embert a bűntől és az örök kárhozattól.

Érthető tehát, hogy az I. században élő őskeresztények minden vasárnap megünnepelték. „Minden egyes vasárnap kis-húsvét volt” (Radó, Az egyházi év. Bp. 1957. 16). A II. század első felében pedig évenként ismétlődő, külön ünnepet szenteltek neki, amelynek időpontját csaknem kétszáz évig tartó vita után, a Niceai egyetemes zsinat (325) határozta meg a többség döntése alapján. E szerint a húsvétot mindig a feltámadás emléknapján, vasárnap kell megünnepelni. Mégpedig a tavaszi napéjegyenlőséget, március 21-et követő, holdtölte utáni első vasárnap. Ha tehát március 21-én holdtölte van és 22-e vasárnap, akkor ez a húsvét napja. Ha azonban a holdtölte március 20-ra esik, akkor az első tavaszi holdtölte április 18-án van, és így a húsvét legkésőbb április 25-én lehet. E döntés következtében az ószövetségi húsvét dátumhoz (niszán 14) kötött álló ünnepéből az Újszövetségben naphoz kötött mozgó ünnep lett, amely március 22-től április 25-ig bezárólag 35 különböző és nem egymás után következő dátumra eshet, üstökösként maga után vonva az előkészületül szolgáló negyvennapos

böjtöt és a tőle függő ünnepek (áldozócsütörtök, pünkösöd, Szentháromság, Úrnapja, stb.) egész sorát. Ilyen előzmények okozták, hogy a húsvétnek mind a mai napig nincsen a karácsonyéhoz hasonló, állandó dátuma.

De nincsen egységesen elfogadott neve sem. Hiszen eredeti nevét, a héber *pesach* szót a zsidókon kívül nem használja senki sem. A görög és a latin ugyanis az arám *paszka* változatot vette át, és ezt fejlesztették tovább az olaszok *pasqua*, a spanyolok *pascua*, a franciák *paque*, a románok *paști*, a középkori németek *Paaschen*, a svéddek *paskdag*, a norvégek *Paskir* és a dánok *Paaske* alakban. Viszont a szláv népek egyik csoportja az ünnep tárgyáról nevezte el. Az orosz: *voskresenjeje* és a szerb—horvát *uskr*s ugyanis elsődlegesen az Úr feltámadását jelenti. A másik csoport meg egyéb jellegzetességeiről. A cseh *velikomoce* és a lengyel *wielkanoc* például 'nagy éjszaká'-t, míg az ukrán *velikdenj* és a csehknél is előforduló *veliká nedele* 'nagy nap'-ot, illetőleg 'nagy vasárnap'-ot jelent. Végül vannak a húsvétnek a keresztény ideológiától eltérő nevei is. Ilyen a német *Ostern* és az angol *Easter*. Mindkettő az indogermán népek mitológiájából való és a tavasz istennőjének *Austro* nevével van kapcsolatban.

Magyar nevének eredetére fokozatosan derült fény. 1884-ben *Asbóth Oszkár* (NyK 18:369) még csak azt állapította meg, hogy a *húsvét* a *húshagyónak* az ellentéte és szláv eredetű. Ezt követően (1904) *Melich János* (NyK. 34:285) kimutatta, hogy a horvát—szlovén *vizam-vuzem* (húsvét) szónak a fordítása, tükörszava. Végül (1913) *Simonyi Zsigmond* (Nyr. 42:442) tisztázta keletkezésének a körülményeit is. Szerinte a farsangot, illetőleg a húshagyót jelentő olasz *karnevál* (*carne vale*) olyan híres volt, hogy átvették a franciák, angolok, németek és az olaszokkal érintkező szlávok is. Ez utóbbiak a farsangot, helyesebben a húshagyót eleinte *meso-pustnak*, később egyszerűen *pustnak* (hagyas) nevezték. Ennek analógiájára keletkezett a *vizam-vuzem* (vét, vétel) szó, amelynek előtagja, a *meso* (hús) szintén elmaradt.

A magyarra fordítása feltehetőleg még a rövidülés előtt, a XI. vagy a XII. században történt, mert 1211-től már vannak rá személynévi adataink: *Cvusueh* (1211), *Hosued* (1240), *Husveit* (1300), *Husveth* (1400), stb. A köznévi adatok azonban csak a kódexirodalom korától mutathatók ki: *husweth* ynnepe (Érsekújvári K.) *husueet* (Margit leg.), *hofuet* napijan (Jókai K.), *husevet* (NyK. III. 351), stb. Húsvét másnapjának régi magyar neve: *vízbevető* vagy *vízbehányó hétfő* volt.

A kereszténység legnagyobb ünnepét a középkor elején nyolc napig, vasárnaptól vasárnapig ünnepelték. A mainzi zsinat (813) azonban négy, a keleti egyházszakadást követő konstanzi (1094) pedig három napra korlátozta. Természetesen a nyugati kereszténység számára, ahol 1771-ig több országban volt ünneprendezés. Ekkor Mária Terézia kérésére, XIV. Kelemen pápa az osztrák örökös tartományok és Magyarország területén is csökkentette a parancsolt ünnepek számát. Ezért lett a korábban háromnapos ünnepekből (karácsony, húsvét, pünkösöd) X. Pius reformjái (1911) kétnapos, ettől kezdve pedig a II. vatikáni zsinat által is szentesített egynapos parancsolt ünnep.

PÜNKÖSD AZ Ó- ÉS AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN. Nemcsak az ószövetségi húsvét, hanem a pünkösöd is alapvetően különbözik az újszövetségitől, mert az ószövetségihez nem fűződik semmiféle történelmi esemény. A Sínai-hegyen elhangzott törvényhozás emlékét ugyanis csak a későbbi hagyomány csatolta hozzá. Viszont az újszövetségi pünkösöd három világra szóló eseménynek, a Szentlélek eljövételének, az apostolok több nyelven hallott beszédének és az egyház alapításának az emlékét őrzi. Az ószövetségi pünkösöd egy természetes, emberi tevékenységnek, a húsvétkor megkezdett és pontosan ötven napig (hét hétig) tartó aratás befejezésének a hálaünnepé volt. Az újszövetségi pedig egy természetfeletti, isteni tevékenységnek, a megváltás húsvétkor kezdődő és pontosan ötven napig tartó, liturgikus megünneplésének a befejező napja. Az ószövetségi pünkösöd dátumhoz kötött álló ünnep, amelyet mindig *siván* hónap 6-án ülték meg, akármilyen napra esett. Ellentétben az újszövetséggel, amely május 11-e és június 14-e között bármelyik vasárnapon lehet, tehát a mozgó ünnepek csoportjába tartozik. Az ószövetségit központilag ülték meg Jeruzsálemben, ahová minden zsidó férfinak el kellett zárándokolnia. A nők és a gyermekek azonban csak a II. századtól kezdve vehettek részt rajta. Az újszövetségit viszont minden egyházközség külön ünnepelte meg korra és nemre való tekintet nélkül. Az ószövetségi pünkösöd liturgiájában a nép cselekvőleg nem vehetett részt. Mindent

a papok és a leviták végeztek, akik a Mózes-től örökölt liturgiát sablonként kezelték. Vagyis a szokásos reggeli áldozat után felolvasták a Tórából és Rúth könyvéből az előírt részeket. Aztán bemutatták az ünnepi áldozatot: két egyéves bányát, egy tulkot és két kost égőáldozatul. Egy kecskebakot bűnáldozatul és két kovászos kenyeret az új termés zsengéjéből (panes pentecostales) hálaáldozatul. Így ment ez hosszú évszázadokon át anélkül, hogy valami is változtatott volna rajta. Ezzel szemben az újszövetségi pünkösd liturgiájában szerephez jutott a nép is. Áhítatkeltő vigiliákat tartottak és különféle, színes népszokásokkal tették változatosabbá az ünnepet. A sablont tehát felváltotta a pluralitás. Íme néhány bizonyíték:

Jeruzsálemben pünkösd délelőttjén három szentmise keretében, három ünnepre emlékeztek az őskeresztények. Hajnalban húsvétra a Feltámadás templomában, ahonnan hat óra tájban ment át a körmenet a Szentírás bazilikába. Itt a püspök a mennybemene elt méltatta beszédében. Kilenc óra körül érkeztek Sionba, ahol a Szentlélek eljövételéről szóló szentírási szakaszokat olvasták fel. A délutánt az Olajfák hegyén töltötték „jámbor, pünkösd-i vigasságban”. Sötétedés után pedig fátylas felvonulást rendeztek Jeruzsálem utcáin, amelynek éjfél tájban lett vége. Rómában a középkor folyamán ötletes formában jelenítették meg pünkösd napjának főbb eseményeit. A szél zúgását kürtök és harsonák hangjával, a tüzes nyelveket néhol égő kóccsomók, máshol rózsaszirmok hullatásával, a Szentlélek eljövételét pedig galambok szerteröppentésével tették szemléletessé az ünnepi mise szekvenciája előtt. Az újkor elején azonban V. Pius pápa liturgia-reformja ezektől a szentmise szövegébe ékelte, népi eredetű és gomba módra elszaporodott látványosságoktól a készülő „tridenti” misekönyvet megtisztította, mert a hívek figyelmét elterelték a szentmise lényegéről. A nem apostoli eredetű szövegek közül csak a szekvencia (Veni Sancte Spiritus) maradt meg benne, amelynek szerzőjét mindmáig nem sikerült megállapítani. Régebben *Hermann*, reichenauai szerzetcsnek (†1054) vagy *Jámbor Róbert* (993–1031) francia királynak, esetleg *III. Ince* pápának (†1216) tulajdonították. De legvalószínűbb *Mezey László* véleménye, aki külföldi kutatókra hivatkozva, *Stephan Langton*t, Ince pápa iskolatársát, a későbbi Canterbury primás-érseket tartja a pünkösd-i szekvencia szerzőjének.

Az ünnep nevével kapcsolatban tudjuk, hogy az ószövetségi zsidóság eredetileg *Hetek ünnepének* nevezte, mert húsvéttól pontosan hét hétre esett. Később azonban a görög *pentékoszté* (ötvenedik nap) elnevezés is átment a köztudatba. Sőt, az újszövetségi népek körében ez vált általánosan ismertté. Ez került át a régi latin nyelvbe, amelyből az olasz és a francia *pentecoste* (ill. *pentecôte*) származik. Ezt vették át a németek *Pfingsten*, a dánok *Pintes* és a szlovének *binkošti* változatban. Máshol azonban az ünnep témáját, tárgyát használták fel névadásra. Így keletkezett a cseh: *svatodušní svátky* 'a Szentlélek ünnepe', a szerb–horvát *duhovi* 'Szentlélek ünnepe' elnevezés. Ismét mások az ünneppel kapcsolatos szokásokat vették figyelembe. Az angolok például a kereszttségben kapott fehér ruhára emlékezve *White Sunday* (fehérvasárnap), az ukránok a házaikat díszítő zöld gallyakról *Zelenyi svjata* (sanctum viride), egyes olasz tartományok a miseruha színéről *pasqua rossa* vagy *pascha ruben*, a magyarok meg valószínűleg ugyancsak a miseruha, esetleg a pünkösd-i rózsza (bazzarózsa) színéről *piros pünkösd* nevet adtak neki. És így tovább.

Végül azt is tudjuk, hogy a görög *pentékoszté* nagy kerülővel jutott el hozzánk, és sok hangtani változás után fejlődött ki belőle a mai *pünkösd* szavunk. A származásával elsőnek *Asbóth Oszkár* (NyK. 18:389), majd *Melich János* SzJsz. I. 2:387) foglalkozott érdemlegesen a századforduló táján. Mindkettőjük szerint szláv eredetű, mert legrégebb adataink hangalakja a szlovén *binkušti*ra vezethető vissza. De honnét vették a szlovének? *Simonyi Zsigmond* (Nyr. 42:443) már 1913-ban magáévá tette az *Asbóth* által megpendített gondolatot, hogy a szlovén *binkušti* az ófelnémet *fimfchusti* népies változatából származott. Ennek ugyanis a második *f*-je még a középfelnémetben kiesett. Az első pedig azért nem maradt meg, mert a szlávok eredetileg nem ismerték az *f*-et. Így aztán *b*-t vagy *p*-t ejtettek helyette. Ez történt az olasz *focaccia* esetében is, amely szláv közvetítéssel a magyarban *pokacsa*, majd *pogácsa* lett. Ezek figyelembe vétele után feltehető, hogy a szlovénben a *binkušti* mellett egy *pinkošti* alak is keletkezett, és mi ez utóbbit vettük át *Pincusd*. (1239), *Pyncust* (1240), *Pyncusd* (1251), *Pincust* (1369), stb. változatokban. Vagyis mindent összegezve, csatlakoz-

hatunk *Knieza István* (Nyr. 1964:126) véleményéhez: *pünkösöd* szavunk ófelnémet eredetű, de szláv közvetítéssel jutott el hozzánk. Eltekintve attól, hogy újabban egyesek a velencei olasz *pintekoste* „pünkösöd” szóból próbálják eredeztetni.

Befejezésül gondoljunk arra, hogy egyházi ünnepeink kétezer esztendőös családfáján kezdetben csak három ünnep volt, a három isteni személy dicsőítésére szentelt vasárnap, a húsvét és a pünkösöd. Később azonban a családfa terebélyesedni kezdett, és még az ókor folyamán helyet kapott ágai között: vízkereszt (epiphania), karácsony, továbbá Jézus bemutatásának és mennybemenetelének ünnepe is. Ezek eredetét szintén sűrű homály fedi, amelyet csak a történelem és a nyelvészet segítségével lehet eloszlatni.

GYÜRKI LÁSZLÓ

A TÖRTÉNETKRITIKAI MÓDSZER A TEOLÓGIA SZOLGÁLATÁBAN

„Eddig rosszul olvastuk és értettük a Bibliát?” — teszi fel a kérdést R. Schnackenburg, s ebben a kérdésben igen sok világi hívő és pap vádja sűrűsödik össze a modern szentírásmagyarázat ellen. „Megtanultuk a teológiát”, most pedig mindent újra kell értelmezni, vagy el is kell vetni. Sok kérdésben nem számít semmit a hagyomány? Szent Remig mondását, amit Klodvig keresztelesekor mondott, meg kell fordítani: Égesd el, amit imádtál, és imádd, amit eddig elégettél! A szentírásstudomány terén számos kérdésben látszólag ez lett a helyzet — mondja a neves szentírásmagyarázó. A Pentateuchus-kérdésben elítéltük a „négy forrás” (J. E. D. P.) elméletet és megmagyaráztuk, hogy nem tartható. Most viszont, ha kinyitjuk a Jeruzsálemi Bibliát, vagy akár az új magyar fordítást, akkor a négy hagyományelméletet, mint katolikus tanítást találjuk bennük... Bizonyítottuk az elbeszélések történetiségét, s ma azt halljuk, hogy Tóbiás, vagy Jónás könyve nem történeti könyvek. Néhány évtizeddel ezelőtt a „formatörténeti módszer” minden formáját elvetettük és harcoltunk ellene. Ma viszont azt halljuk, hogy Jézus szavai nem úgy hangzottak el, ahogy az evangéliumokban olvassuk, hanem az ősegyház igehirdetését találjuk meg bennük. Jézus eredeti szavai (*ipsissima verba Jesu*) alig találhatók meg. Tehát a többi nem Jézusé? A formatörténeti iskola is ezt tartotta... Most mi is elfogadjuk?

Ezek a kérdések nemcsak az idősebbekben merülnek föl, hanem a fiatalok is ezt gondolják: eddig mindent rosszul tudtunk, mindent félreértettünk. Vagy a másik megfogalmazás: az egyház nem ismeri föl a szentírásstudomány eredményeit és állandóan visszavonul. A *Comissio de re Biblica* döntéseivel óva intette a katolikus kutatókat ezek eredményeitől. Ma pedig elfogadja az elítélt tételeket. Adhatunk hitelt az ilyen döntéseknek? Igen sok pap ebben a változó helyzetben a maga konzervatív gondolkodásmódjában a szentírásmagyarázókat vádolja, hogy nem adnak eligazítást az igehirdetésben. Arról panaszkodnak, hogy mindezekről nem hallottak. Úgy érzik, hogy mindent újra kellene tanulniok, ehhez azonban már sem idejük, sem erejük nincs.

Már előljáróban megjegyezhetjük mindezekre a vádakra, hogy a régi exegézis sem volt mindenben kielégítő és világos. Tudnunk kell azt is, hogy a bibliatudomány alapvető normái változatlanok ma is. Nem olvastuk rosszul eddig sem a Szentírást, de eddigi ismereteink egyoldalúak és elégtelenek (R. Schnackenburg: *Haben wir die Bibel bisher falsch ausgelegt? Die Heilige Schrift in der Gemeinde*. St. Benno Verlag III. 5—19.).

A történetkritikai módszerben nem láthatunk ellenséget hitünkre nézve. Éppen ellenkezőleg: helyes módon alkalmazva megszabadíthatja hitünket a hamis problémáktól.

Hamis biztonságérzetet ápolnak magukban azok, akik görcsösen ragaszkodnak a régihez. A teológiában voltak és maradnak homályos kérdések. Tudnunk kell azt is, hogy a tanító egyház is állandóan figyel az Isten szavára, állandóan a ki-